

УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ. НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ

УДК 316.244

ПОЧАТКИ ГРОМАДЯНСТВА (генетична соціологія)¹

М. С. Грушевський

Уривки праці М. Грушевського, подані у цьому номері журналу, присвячені історичному огляду соціології: від її витоків до поч. XX ст. В українському науковому дискурсі М. Грушевський чи не вперше здійснив спробу систематизації соціологічного знання. Проаналізувавши соціологічні концепції XIX – поч. XX ст., автор заклав основи соціологічної історіографії на українських землях.

Ключові слова: становлення української соціології, позитивізм, натуралізм, психологізм, марксизм.

Соціологічний закон чи ритм соціального життя? Два основні питання перед усім ставить собі генетична соціологія: Те, що ми називаємо громадянством, чи суспільністю, себто організоване людське множество, об'єднане почутем своєї солідарності і організованими формами свого співробітництва, чи воно завжди і скрізь, у всіх краях і у всіх народів, повставало з одних і тих самих, чи бодай приблизно подібних початків, і розвивалось одностайно, вповні чи приблизно переходячи в певній послідовності коли в не вповні тотожні, то бодай приблизно подібні організаційні форми співжиття і кооперації.

На сі питання кожен, хто признає можливість соціології (чи філософії історії) як науки, обов'язково притакне. Бо ж усяка наука – наскільки вона хоче бути наукою, має завжди діло не з окремим, а з загальним, як означив се вже Аристотель. Коли б історія людства взагалі і соціальна з окрема була б тільки морем подій, які розвивались без внутрішньої неменучості і послідовності, простим випадком, то не можна б було думати про науку соціального розвитку. Певна внутрішня неминучість і одностайність (загальність) мусить в нім бути. Але в якій мірі мусить бути вона, і як далеко мусить іти генетична соціологія в вишукуванні цих загальних норм чи законів соціального розвитку, в сім значно розходять ся дослідники, в залежності від оцінки тих умов і обставин, в яких переходив сей соціальний розвиток, і тих сил чи факторів, які ним кермують.

Очевидно бо, що чим більш одностайною представляти собі вихідну стадію соціального людського розвитку взагалі, і чим простішими та елементарнішими уявляти собі ті сили

¹ Продовження. Початок статті див. у №4, №5. Зберігаємо правопис оригіналу тексту М. Грушевського “Початки громадянства (генетична соціологія)” видання 1921 р.

та підйоми, що рухають сей розвиток, тим більш однотайним і загальним буде представлятись сей процес, і тим більше законним і навіть обов'язковим буде для соціологічної науки домагання: вишукати ті прості й елементарні соціологічні закони, по яким розвивається він. Коли прийняти, що вихідна точка була одна спільна для соціального розвою всього людства, а сей розвій залежить від одної рухової сили – скажимо як приймають марксистки, що всім кермує форма продукції, – тоді вишукання постійних соціальних законів переходу від одних форм продукції до других, і змін всеї політичної чи ідеологічної надбудови в залежності від нього, буде уявлятися річею доволі здійсненою і навіть легкою. Коли ж такої певности не буде щодо вихідної точки, і рухові сили розвою будуть уявлятись більш різнородними і складними, тоді в ставленню соціологічних законів і оцінюванню їх загальности та універсальности прийдесть ся бути значно здержливішим та обережнішим.

Отже, перед усім що до вихідної точки. Се справа не так то ясна і певна. Чи походить соціальний розвиток людей з одного джерела, з одного кореня? Се зачіпає питання про однородне чи неоднородне походження людства, моногенізм чи полігенізм (або монофілетизм чи поліфілетизм, як инакше се називають). Походять всі люде, всі раси від одної групи чоловікоподібних мавп, а в останнім рахунку – від одного якогось самця чи самиці, наділеної якоюсь рішаючою для дальшого розвою людської породи особливістю, так що всі відміни сеї породи, всі людські раси зявились тільки як варіанти сеї породи? Чи навпаки – людство зложилось з різних окремих людських пород, які в дальшій своїй пожитю мішались, зближувались, уоднотайнювались?

Ясна річ, що така чи сяка відповідь на се питання має своє значінне також і для наших понять про однотайність початків людського соціального пожиття. Звісний австрійський соціолог Людвіг Гумпльович виходив з теорії полігенізму і уявляв собі людство в початку як множество окремих натуральних груп, які тільки з часом і в части збили ся в ріжні більші “історичні раси”, що виробили у себе спільну мову і організовані форми соціального пожиття¹. Інші соціологи та історики людства, не входячи в непорішене досі питання полігенізму, виходять з факту існування людських пород – рас, як біологічних елементів людства і в їх генетичнім розвою перед усім шукають розв'язки всяких історичних чи соціологічних питань: психологічних і соціальних прикмет тих рас, які виступали на історичній арені, в їх боротьбі, мішанню, підбою і всякого рода відносінах. Як найбільш гострий проповідник значіння сього біологічного, расового принципу в розвою людства виступав в середині XIX ст. гр. Гобіно, мало помічений тоді і тільки новітніми часами наново спопуляризований письменник². Інші менше налягали на чисто фізичну сторону раси, брали її більш як

¹ L. Gumplowicz, *Der Rassenkampf*, Innsbruck, 1883, й иньші пізнійші писання, показані в показниках літератури.

² Le Comte de Gobineau, *Essai sur l'inegalite des races humaines*, Paris, 1853, нове вид. 1884. Він уважав первісного чоловіка “адамита”, неприступним для досліду, отже виходив з пізнішого поділу на фізичні раси – білу, жовту і чорну. Новітніми часами особливо горячими проповідниками “антропо-соціологічних” ідей у французькій літературі виступав В. де Ляпуж, в німецькій О. Аммон, Косінна і багато иньших. Критерієм расового поділу для них уже служила не фарба, а форма черепа (черепний показник) – поділ людей на довгоголових і короткоголових.

результат географічно-історичних обставин, але тим не менше надавали расі (якби вона не сформувалась) великий вплив на дальший розвиток соціального і культурного життя. Сі антропо-соціологічні погляди, очевидно, значно ускладнюють поняття соціального процесу, – а вони представлені у новійшій літературі поважними і впливовими ученими, які радять в більшій чи меншій мірі рахувати ся з расою як соціологічним фактором¹.

Питанням полігенізму новіша наука мало займалась. Більшість дослідників заспокоїлась на тім, що виразних вказівок на полігенізм нема; але нема також, скільки можу судити, і вповні рішачих аргументів за моногенізм, і здаєть ся власне за неможливістю рішити се питання скільки небудь твердо в ту чи иньшу сторону, воно якось приглохло останніми часами². Можна з деякою певністю прийняти – з огля-

¹ Новішими часами чимале вражінне зробив своїми сміливими висновками про впливи раси Гоустон Чемберлен, в книзі *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*. Сі скороспішні висновки викликали багато критичних заміток на тему перебільшеного значіння раси. Але в формах більш обережних впливи раси, чи племена, чи як його назвати, на духове, соціальне і навіть економічне життя признавались і тепер признають ся дуже часто. Пор. напр. низше погляди Вундта (с. 41)

² Проф. Ф. Біркнер, автор цінного компендіума про людські раси і племена, так резюмує се питання (*Der Mensch aller Zeiten. Natur und Kultur der Volker der Erde. Band II: Die Rassen und Volker der Menschheit von Univ. Prof. Dr. Ferdinand Birkner, Munchen, 1913, с. 532*):

“Людськість в її різних расах, народах і племенах виявляє таку мозаїчну картину, що цілий ряд дослідників тримаєть ся погляду, що сі великі різнородности являють ся наслідком ріжного походження: людськість вийшла з різних початків, се не єдина галузь (species) з ріжними расами, а цілий рід (genus) з ріжними галузями. Але против такого погляду промовляє ряд аргументів”.

“Незвичайно важна ся майже безгранична здібність до мішання між членами найріжніших, фізично зовсім навіть неподібних рас. Щоб дати приклад – мішання Голяндців з Тотентотками дало сильне і живуче племя “бастардів” (мішанців) німецької Полудневої Африки. А ся здібність до мішання, по досвідам з звіринного світу, промовляє за близьке спорідненне, бо навіть близькі галузи (species) дають мішанців не здатних до дальшого розмноження. Далі, на мій погляд, важкий доказ проти полі генетичного походження людського роду з багатьох коренів, в різних частях світу, виникає з описаних вище даремних зусиль звести сучасне людство (в антропологічну систему) і розділити раси між собою ясними і виразистими ріжницями. Коли б людський рід виробляв ся в різних місцях землі, то було б се дуже дивно, коли б скрізь виробили ся подібні фізичні прикмети: в тій чи иньшій самостійно сформованій групі повинна була б повстати та чи иньша прикмета, котрої б бракувало иньшим. А сього нема, навпаки – що більше досліджуєть ся народів і племен, і що більшим матеріалом ми розпоряджуємо, тим виразніше виступає се, що у ніодного народу на цілім світі не знаходить ся якоїсь різкої відміни. Навіть ті расові прикмети, які здають ся найбільш далекими – напр. біла шкіра північного Європейця і синяво-чорна фарба Негра, таки й вони повязані між собою безконечним числом переходових форм, біла і чорна фарба не якась квалітативна ріжниця, а залежить від більшої або меншої скількості брунатної краски у Європейця і Негра. Сі безсумнівні помічення антропології, що між расами нема таких ріжниць, які б проходили між ними, а можна констатувати тільки неоднакове нагромадження прикмет у поодиноких рас, се

ду на аргументи моногеністів, що навіть при полігенізмі первісні людські групи (чи переходові типи від мавпи до людини) не різнилися так глибоко між собою щоб через се треба було рахувати ся з можливістю глибоких різниць в початкових формах соціального пожитя. Цілком можна погодитись і з тим, що з расовими різницями теж нема чого звязувати основних різниць в соціальному розвитку – бо соціальні аналогії перехрещують і покривають границі рас так, що подібности неможливо вивести з самого запозичення, чи занесення мандрівними народами аналогічних форм пожитя та творчости в усі географічні чи расові райони, де ми їх стрічаємо. Та все таки супроти всіх можливих психофізичних відмін в людській породі належить заховувати певну обережність. Не можна з категоричністю говорити про єдиний і тотожний початок соціального людського житя, а тільки про приблизно – подібний. Далі, придивляючись змінливости соціального пожитя у звірачих породах і людських скупин, ми ще більше переконаємось, що з змінливістю і різнородністю його треба рахувати ся від найраніших початків.

Чи розвій соціального пожитя людства був скрізь подібний, переходив скрізь аналогічні форми співжитя і кооперації? Так, безумовно людське жите на різних кінцях землі вдаряє подібностями в формах і розвитку як матеріяльної, так і духової культури. Правда, по кожному майже явищу можна підіймати питанне, чи маємо тут дійсно паралельні, незалежні між собою прояви людського житя, які пояснюють ся подібностями житєвих умов і психофізичних прикмет людства, – чи треба, навпаки шукати перенесення сих винаходів, вірувань чи основ якоюсь старою мандрівкою, або зносинами. В етнології як і в фольклорі, де се питанне виникло раніше (ше

поміченне дуже трудно привести до згоди з полігенічною теорією, тим часом як для тих що стоять за одність людського роду, недостача таких різких расових різниць не являєть ся чимсь дивним”.

“Аргументи, висловлені за повстанне людства на різних місцях, не досить сильні, щоб не дозволити приймати одність людського роду”.

“Але коли вже одностайність фізичних прикмет людських рас промовляє за єдине походженне, то ще в більшій мірі воно потверджуєть ся одностайністю духових прикмет рас.”

Погляди Фріча – одного з новіших оборонців полігенізму, Біркнер зводить (с. 530) до таких точок: Мавпи і люде вийшли з одного кореня, і не була се одна пара, а первісна порода була поширена по тодішньому континенту, мабуть у третичній добі. Поодинокі одиниці вже тоді знано різнилися, під впливом змін, викликаних приуроченням до житєвих умов, і дійшли дуже неоднакової досконалости – яка у певної частини їх особливо виявила ся в сильно вираженім нахилі до переселень (що Фріч уважає могутнім фактором їх культури). Ті групи, у котрих його бракувало, розвинули ся в “первообразні”, як він їх називає, себто культурно відсталі раси. Ті у котрих був сей нахил до переселень, своїми важними фізичними особливостями дали початок трьом основним расам: біла з полуднево-західної Азії, жовта з північно-східної Азії, й чорна з центральної Африки.

Аргумента Фріча не переконують Бікнера, але для нас зістаєть ся все таки фактом, що на пункті моногенізму між антропологами нема повної згоди, і що антропологічних аргументів за моногенізм таки їм не стає, коли приходиться за потвердженням звертатись до “однородности духових прикмет”.

в серед. XIX стол.) стоять проти себе два супротивні напрями, котрі також можна назвати етнологічним полігенізмом і моногенізмом. Перший, представлений між иньшими звісним етнологом А. Д. Бастіоном, приймає паралельні і повторні витвори людського духа: в двох і більше місцях, в різних часах і в різних частях світу можуть незалежно від себе повставати і розвиватись цілком подібні, майже тотожні технічні винаходи, звичаї і погляди і соціальні установи наслідком подібної людської психофізики. (теорія так зв. єдиної мисли народів¹) та аналогічних зовнішніх обставин життя. Другий – представлений теж визначними етнологами і антропогеографами як Ратцель, Гребнер – заслужений дослідник австралійської культури², індивідуалізують поступи людської культури, велять дошукуватись єдиного початку всякого нового винаходу, всякої інновації людського життя, не оглядаючи ся на територіяльні чи хронологічні дистанції між появою одних і тих самих чи технічних, чи соціальних явищ. Всякий винахід і всякий новий етнологічний факт, по їх гадці, заявляє ся тільки раз, значить треба докладно віднайти його вітчину і дороги його розповсюдження, чи через зносини, чи через мандрівку – через переселення одної з тих мандрівних рас, які мандрували на великі віддалення і справді відограла велику ролю в поширенню різних здобутків матеріальної й духової культури.

Останніми часами спиняв ся над сим важним в етнології й соціології питанням Вундт, в своїм великім курсі, шукаючи середньої дороги між крайностями сих двох поглядів. Він висловив переконання, що паралельні чи повторні, незалежні від себе появи одних і тих самих інновацій вповні можливі – і власне в сфері психофізичній і соціальній ще більше, ніж в сфері технічних винаходів. “Техніка зброї й знарядь – і форми соціального життя в родині, роді і державі становлять дві крайности з сього погляду. В сфері ергології³ кожна спеціальна прикмета, така напр. як уживання гребенів з чародійними знаками, носової сопілки як музичного інструменту, може зробити правдоподібним колишній звязок дотичних племен, і навіть лук із стрілою, форма щита, татуїрованне, кругла чи гостроверха форма хати можуть приводити до виводу про передачу таких прикмет – де такі явища збігають ся в більшім числі. Инакше з прикметами соціологічними. Щоб моногамна сім'я, власть ватажка, рада старих тільки оден раз зявлялися на землі – се зовсім не правдоподібно. Так само ясно, що ті мотиви, під якими повстають різні під-форми сих установ, як полігамія, групове подружжя, наступство в лінії батька чи матери, розділ ватажків воєнних і мирних, початки поділу урядування між членами ради корінять ся в загально-людських прикметах. Тут отже ніщо не промовляє за єдиничну появу, і коли вони зявляються однаково на різних місцях, то се зовсім не мусить походити з зовнішньої передачі або мандрівки народів”.

¹ Вона виложена Бастіоном особливо в його трактаті: *Der Volkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen*, Berlin, 1881.

² Його загальна методологічна праця – *Methode der Ethnologie*, 1911 (Kulturhistorische Bibliothek, I).

³ Термін запропонований бр. Саразінами, замість пропонованої Гекелем “ойкології”, для означення “суми проявів життя, які не входять у сферу фізіології – урядженне дому, державна організація”, або як на иньшій місці вони се толкують “вся фізична і духовна робота живого ества”.

Се цілком справедливо, щодо психічних і соціальних явищ, і навіть в сфері техніки можна допускати незалежні від себе паралельні чи повторні появи таких самих винаходів. З історії техніки знаємо, як ті самі винаходи родились незалежно від себе приблизно в тім самім часі – то значить в подібних економічних обставинах, в почутю тих самих потреб, або як винаходи робились, і затрачувались за невжитком – тому що ще не відповідали потребам господарства, і потім робились наново. Таким чином стрічаючи паралельні явища чи то з сфери матеріальної культури чи соціального життя, коли вони не виступають в такім спеціальнім нагромадженню, що справді викликають підозрінне в перенесенню їх чи зносинами чи якимсь мандрівним народом¹, – нема потреби зараз шукати за доказами перенесення. Далеко частійше вони являють ся доказами паралельного розвитку людського життя в різних краях у різних породах. Такі соціальні явища як умичка і узаконена ворожнеча чоловіка з ріднею жінки і навзаєм, обовязкова женячка по-за межами роду (т. зв. екзогамія), віно або купля жінки, конкуренція батьківства і материнства (патріярхату і матріярхату), тотемізм, родова організація, сепарація мужської кляси і т. ин. – всі сі явища, які стрічають ся на всіх кінцях землі, зовсім не свідчать про якісь мандрівки чи передачі, а в величезній більшості своїй являють ся явищами самостійними, які показують, що соціальне жите людства розвивало ся у формах, які мали між собою багато подібного.

Са то подібність, дуже давно помічена “політиками”, і піддала творцям соціології надію на те, що досліди над соціальними формами дадут можливість уставити ту внутрішню зв’язь, яка існувала між сими формами, ту внутрішню необхідність, яка кермувала їх змінами і переходами, або як вони висловлювались – можливість, послугуючись методами фізики, вивести закони соціального розвою, такі ж прості і непохитні як закони математичні, котрі могли б не тільки обяснити дотеперішні фази соціального розвою, але й показати як буде сей розвій йти в будучині, які форми політичні і соціальні переходитиме людське громадянство. Перед очима сих зачинателів соціологічної науки, під вражіннями успіхів природних наук, стояла така “соціальна фізика” котра б наблизила людство “до божеського передбачування”, як висловив ся Сен-Сімон, – “бачити для того, щоб передбачити”, як формулував завдання позитивної науки Конт. Се здавалось можливим, бо соціальний розвиток вони сподівались звести до таких же простих і точних законів, як ті що кермують природними явищами “простійших навіть ніж математичні”. І Конт, як ми бачили, пробував навіть вивести з фактів історичного розвою такі закони. Але в дальшій науковій праці се завданне показалося далеко тяжшим до переведення.

Передусім повстає питанне, чи людське жите взагалі може бути зведе до таких механичних взаємовідносин і залежностей, які помічають ся в природі неорганічній або органічній. Ідея і вираз “закону” був перенесений до сеї природної сфери з сфери відносин соціальних, державних, щоб дати вираз понятю необхідности, загальности і обовязковости певних явищ в даних обставинах. Але з тим самим перенесенням ради-

¹ На такі позначки перенесення – власне як оте скупленне подібностей, стріча подібностей технічних з антропологічними і т.д., звертає увагу і Вундт у своїм курсі, VII с. 264 і дд., пор. с. 58 і дд.

кально змінився і зміст терміну. Бо ж у відносинах соціальних закон являється актом волі, при тій волі свідомої, яка ставить певну мету, за для котрої так а не інакше мусять поступати члени даної організації (держави). З перенесенем же сього терміну в сферу відносин природних відпав від нього і елемент волі, як причини закону, і елемент мети, котрим він кермуєть ся, і елемент моральної обовязковости, котра ним рухає. В приложенню до відносин природних закон ігнорує первопричину і мету явищ, а займаєть ся виясненнем причинового зв'язку, який і зводить взаємовідносини сил і явищ до більше або меньше простих формул, відповідно до більшої або меншої складности сих явищ. Коли основоположники соціологічної науки ставили їй завдання вишукати закони соціального життя вони розуміли закони не першого, юридичного, а другого – природничого характеру. Але тут повстає питання, чи ж можна поняте закону з природничої сфери перенести назад в сферу соціальних відносин, не змінюючи його змісту – та як змінено його з перенесеннем з кругу юридичних відносин до сфери явищ природничих? Чи може воно далі зістатись позбавленим елементів волі і морали, з котрими він був зв'язаний в сфері відносин соціальних?

Творці соціології, як ми бачили також, виходили з переконань про автоматичність і механічність соціального процесу, його незалежність від людської волі і тих завдань, які вона собі ставить. Сим вони развивали з старими напрямми історіософії, які бачили в людській історії перед усім вияв свідомої волі – чи богів чи героїв. Такий напрям не вигас і потім, він знаходив далі відгомін в людській психології – їм завдячала свою популярність голосна книга Карлеєйля (“Герої, культ героїв і героїчне в історії”, 1840), яка всю історію людства зводила до діяльности героїв, і подібні погляди не перевели ся по нинішній день, хоч і стали рідші¹. В величезній більшості сучасна історіографія відкидає рішучо такий крайній індивідуалізм, і взагалі сучасні соціальні науки стоять на ґрунті “детермінізму” – обмежености людської волі й залежности її від оточення (milieu), себто від даних обставин життя і його генетичного розвитку. Але відси ще дуже далеко до повного механізму і автоматизму історичного розвитку людства, до котрого треба звести його соціальний процес, щоб поставити “соціальну фізику” в одну лінію з фізикою неорганічного світу та домагатись від неї таких же простих і схематичних “законів соціального життя”.

Навіть біологію, сю “фізику органічного життя”, не можна з сього погляду поставити на одну дошку з фізикою життя неорганічного. Механіка чи термодинаміка може бути дійсно зведена до математично-простих відносин між такими ж простими явищами, незмінних нині і завсіди і в усяк умовах, – того що слідом за Мілем зветь ся “кавзальними законами”. Але і тут поруч явищ простих стрічаються явища складніші,

¹ На рішення Директорії, ймовірно, вплинули дві події. По-перше, в березні 1919 р. в Кам'янці-Подільському було скликано місцевий трудовий конгрес, головою якого було обрано М. Грушевського. Згаданий конгрес проголосив Україну радянською республікою [10, с. 199], що викликало занепокоєння у Директорії. По-друге, в цей час стала зрозумілою марність спроб УНР отримати допомогу від країн Антанти, а тому Директорія повертається до соціалістичного курсу [11, с. 288–289]. Відтак, як зазначає М. Грушевський, уряд УНР вирішує позбутися небезпечного політичного опонента, нарешті дозволивши йому емігрувати закордон.

де приходиться рахувати ся з цілим рядом сил чи впливів і їх комбінацією, або тим що Міль називав “колізією природних законів”, котрої вислід вирахувати з математичною точністю часом буває неможливо. Ще складніша ся комбінація в процесах біологічних. Їх одностайність і правильність викликає в нас також непереможну гадку про істнування в них такої ж кавзальности, причиновости, як у явищах неорганічної природи, але ся причиновість нам здебільшого незвісна, і те що називається звичайно “біологічними законами” по характеру своему значно ріжнить ся від законів фізики. Міль тому дав їм назву “емпіричних законів”, яка часто вживається і тепер. При всій реальности і постійности тої внутрішньої необхідности, яку ми розуміємо під такими біологічними законами, їх висліди далеко не піддають ся таким докладним передвидженням як висліди законів фізичних. Рух якогось небесного тіла можна обрахувати вірно для минувших і для будучих віків; але уставити докладно по даному новородку довготу віку людини чи тварини, означити точно, коли чоловік посивіє, або вилисїє, котрого числа опадє лист на сім дереві в сім році, – все це річи, які не візьме на себе дослідник.

Статтю підготувала до друку Т. Д. Лапан

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2011

Прийнята до друку 18.06.2011

THE BEGINNINGS OF CIVICNESS (genetical sociology)

M. Hrushevskyi

Fragments of the proposed article deal with the historical review of Ukrainian sociological discourse: from its sources to beginning of the XX century. M. Hrushevskyi carried out the attempt of systematization of sociological knowledge. Analysing sociological conceptions of XIX century author established the basis of sociological historiography in Ukraine.

Key words: the foundation of Ukrainian sociology, positivism, naturalism, Marxism.

НАЧАЛА ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ (генетическая социология)

М. С. Грушевский

Отрывки труда М. Грушевского, опубликованные в этом номере журнала, посвящены историческому обзору социологии: от истоков ее возникновения и до нач. XX в. В украинском научном дискурсе М. Грушевский впервые осуществил попытку систематизации социологического знания. Проанализировав социологические концепции XIX – нач. XX ст., автор заложил основы социологической историографии на украинских землях.

Ключевые слова: становление украинской социологии, позитивизм, натурализм, психологизм, марксизм.